

Відгук

офіційного опонента, доктора історичних наук, професора Василя Івановича Ільницького на дисертацію Іван Ярославовича Хоми «Національно-державницька діяльність Євгена Коновальця», подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Сучасна російсько-українська війна ще більше актуалізовує відновлення історичної пам'яті про події національно-визвольної боротьби, імена творців та учасників цих змагань. Це особливо важливо, адже формує переконання в суспільстві, що ніхто з сучасних героїв війни не буде забутий, його або події, учасником яких він був, науковці аналізуватимуть та досліджуватимуть. Одночасно актуальність полягає у тому, що це великий досвід, використання якого тільки посилює наші позиції.

У сучасній історіографії налічується чимало праць про ключову постать національно-визвольної боротьби в середині ХХ ст. Євгена Коновальця, проте у жодній комплексно не розкрито його національно-державницьку діяльність, яка мала громадський, військовий та політичний характер. Саме тому актуальність дослідження І.Я. Хоми не викликає сумнівів, оскільки присвячене недослідженій у сучасній українській історіографії проблемі, яка має важливе значення для розуміння витоків, організації, управління та перебігу національно-визвольних змагань у середині ХХ ст. Здобувач сформулював важливу наукову проблему, яку поставив у центр своїх наукових зусиль, переконливо обґрунтував проблему, логічно побудував структуру за хронологічно-проблемним принципом і комплексно дослідив.

Дисертація виконана як складова частина планових науково-дослідницьких тем відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Взаємодія інститутів держави і громадянського суспільства в Україні у другій половині ХІХ–ХХ ст. Західні землі» (номер державної реєстрації 0115U002458), «Міжнаціональні відносини в Україні у ХХ – поч. ХХІ ст.: Західні землі» (номер державної реєстрації 0118U003905),

«Національний спротив в Україні: історичні традиції, сучасні виклики, міжнародна підтримка» (номер державної реєстрації 0124U002577).

Структура дисертаційного дослідження Івана Хоми назагал не викликає особливих заперечень. Вона складається зі вступу, п'яти розділів (11 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (752 позиції), а також дев'яти додатків.

У вступі (с. 21–29) здобував обґрунтував актуальність теми, мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, хронологічні та географічні межі, методи дослідження, наукову новизну, науково-практичне значення отриманих результатів та відобразив апробацію результатів дослідження. За результатами дослідження опубліковано 41 працю, з яких 2 монографії, 1 науково-популярна книга, 1 науково-популярна книга для незрячих, 1 розділ у колективній монографії, 4 статті у виданнях, що належать до науково-метричних баз Web of Science та Scopus, 24 статті у фахових наукових виданнях (категорія «Б»), 4 статті у зарубіжних виданнях, 4 статті, які додатково відображають результати дослідження.

У першому розділі «Історіографія та джерела» (с. 30–70), який складається із двох підрозділів, здійснено аналіз історіографії та джерельної бази. У першому підрозділі «Стан наукової розробки проблеми» (с. 30–56) І. Хома зробив досить повний і репрезентативний історіографічний огляд. Аналіз історіографії, який умовно поділено на дві групи, праці про Є. Коновальця та події, учасником яких він був, проведено за хронологічним принципом. У першій групі виділено перші посмертні роботи, які виходили після вбивства в 1938 р. і у повоснні роки в еміграції (Я. Кутько, П. Мірчук, збірник статей «Євген Коновалець та його доба» та інші). Другу частину складають роботи, видані після відновлення державної незалежності України (Я. Сватко, І. Гаврилів, В. Фугала, А. Сова, М. Ковальчук, О. Кучерук, І. Дерев'яний, О. Скрипник, Ю. Черченко, Д. Яневський та інші). Другу групу визначають перші роботи про створення та бойовий шлях Січових стрільців, які було видано ще в 1920 р. та 1922 р. (В. Кучабський та Р. Дашкевич). У міжвоєнний період вийшло десятки статей про формуцію Січових стрільців

(І. Андрух, І. Вислоцький, О. Думін, Д. Герчанівський, Р. Сушко та інші). До цієї групи належать праці сподвижників революційних процесів 1917–1921 рр. (В. Винниченко, Д. Дорошенко, М. Капустянський та інші). Після Другої світової війни почали з'являтися роботи про УВО та ОУН (В. Мартинець, П. Мірчук та З. Книш). З проголошенням незалежності історіографія суттєво поповнилась роботами про українське громадсько-політичне життя до Першої світової війни, Армії УНР, Українську національну революцію, УВО, ОУН тощо (Р. Ковалюк, О. Рубльов, В. Качмар, В. Довбня, М. Ковальчук, І. Соляр, О. Павлишин, О. Зайцев, О. Сич, Л. Гентош, А. Сова та інші).

Авторові вдалося опрацювати більшість основних публікацій, присвячених досліджуваній проблемі. Проведена робота дала змогу дійти висновку, що поза дослідницькою увагою залишався комплексний підхід до діяльності Є. Коновальця. Саме тому важко було зрозуміти, чому в кінці 1917 р. саме Є. Коновалець очолив Січових стрільців, завдяки чому йому вдалося зробити цю формування гвардією Армії УНР, що давало змогу бути дуже активним у військово-політичних процесах, як відбувався процес створення функціонування підпільного революційного руху в Галичині та в еміграції.

Аналізу широкого джерельного масиву присвячений підрозділ «Джерельна база» (с. 56–70), який І. Хома поділив на такі групи: 1) документи органів правопорядку, каральних окупаційних органів, навчальних закладів, державних установ, військових інституцій і частин, фінансових та медичних закладів тощо; 2) документи громадських і політичних організацій, членом яких був або з якими співпрацював Є. Коновалець; 3) епістолярні джерела; 4) періодичні видання; 5) мемуари, спомини, щоденники; 6) світлина. Зокрема І. Хома залучив до роботи матеріали з 38 фондів архів чотирьох архівів України, двох Польщі, двох Канади та одного США. Особливе значення мають матеріали архівів Вінніпега (Канада), де зберігаються особисті матеріали Є. Коновальця, побратимів по ОУН, а також Міннесоти (США). Зібрані й опрацьовані неопубліковані джерела кможливили на належному науковому рівні розкрити всі поставлені завдання.

Окремим розділом виділено **«Теоретико-методологічні засади дослідження»** (с. 71–87). Задля досягнення поставленої мети й осмислення висунутих завдань дослідник поєднує емпіричний та теоретичний напрями дослідження. Перший пов'язаний з накопиченням великої кількості фактів через опрацювання різних видів джерел. Теоретичний рівень полягав у ретельному вивченні фактичного матеріалу, аналізі, синтезі та побудові послідовних і логічних процесів, узагальненні та виробленні наукової теорії. І. Хома у написанні роботи опирається на декілька антропологічних методологічних підходів, які обумовили досліджувати біографію С. Коновальця від здобуття ним освіти. Автор наголошує, що за своїм характером робота є позитивісткою, і це оправдано.

Дослідження національно-державницької діяльності С. Коновальця проведено за проблемно-хронологічним принципом. Структура роботи опирається на принцип системності. Завдяки комплексному методу, І. Хома отримав змогу підійти до окремих фактів, подій, явищ та персоналій усебічно. Не оминув дослідник біографічний метод. У дисертації застосовано різноманітні методи аналізу даних, серед яких – критичний аналіз джерел та деяких наукових робіт, а також метод узагальнення, тобто зведення інформації з різних джерел до загального явища, наслідку, підсумку та висновків. Крім того, використано герменевтичний метод для дослідження і пояснення текстів. Засадничими при написанні дисертації стали принципи історизму, системності, об'єктивності.

Важливим є підхід дисертанта до вибору термінологічного апарату, який полегшує сприйняття дослідницького тексту не тільки пересічному читачеві, але і науковцям. І. Хома звертає увагу на назви військових частин (УСС та СС), українських армій (Армія УНР та УГА), історичних українських територій (Галичина та Наддніпрянщина), поняття націоналізм та інше. Загалом описаний методологічний інструментарій дає змогу досягнути мети та виконати поставлені завдання.

Третій розділ **«Передумови, основні напрями та досягнення в громадсько-політичній діяльності напередодні Першої світової війни»**

(с. 88–134) охоплює два підрозділи (3.1. «Родина, початкова та середня освіта» (с. 88–103), 3.2. «Навчання в університеті та початки громадсько-політичної діяльності» (с. 103–134)) дисертант, цілком закономірно, опираючись на методологічні засади, присвятив освіті, яка вивела Є. Коновальця на арену українського молодіжного громадсько-політичного життя в Галичині.

У цьому розділі І. Хома розкрив родинне середовище, початкову, середню та вищу освіту, а також громадсько-політичну діяльність Є. Коновальця. По суті шлях до національно-державницької діяльності Є. Коновалець проклав цілеспрямованою громадсько-політичною працею в 1909–1914 роках. Це час, коли він завершив україномовну Академічну гімназію у Львові і навчався на факультеті права та політичних знань Львівського університету. Очевидно, визначальне значення для входження в українське громадсько-політичне життя мали родинні та сімейні-проукраїнські цінності та гімназійне середовище. Свою національно-державницьку історію розпочав з рідного села Зашків, де взяв участь у відкритті спортивно-руханкового товариства «Сокіл» та відновлення роботи читальні «Просвіта», а також декілька років підтримував діяльність цих осередків. Позитивні досягнення у Зашкові посприяли входженню Є. Коновальця до управлінського складу філії товариства «Просвіти» ім. М. Шашкевича, яка координувала роботу в Львівському повіті. Одночасно він досягнув помітного успіху в студентському організованому русі, увійшов до правління УССоюзу. Очевидно, що свідченням визнання організаційних та комунікаційних здібностей стало обрання Є. Коновальця до політичної ради найпопулярнішої української політичної партії Галичини – УНДП.

Опрацьований джерельний матеріал дав змогу авторові зробити важливий висновок, що членство Є. Коновальця в складі керівництва трьох різних ключових громадсько-політичних інституцій стало особливим досягненням та дало підстави стверджувати про нього, як лідера організованого українського молодіжного життя Галичини. Цей корисний і повчальний досвід ліг в основу наступних етапів національно-державницької діяльності.

У четвертому розділі «Досвід Першої світової війни та участь в Українській національній революції (1914–1921 рр.)» (с. 135–245), який

складається з чотирьох підрозділів (4.1. Служба в армії Австро-Угорщини, російський полон, волонтерство та створення військової формації Січових стрільців у Києві» (с. 135–150); 4.2. На чолі військової формації Січових стрільців і політична діяльність у добу УНР та Української Держави (с. 150–189); 4.3. Військово-адміністративна діяльність у Києві та участь у війнах з більшовицькими та білогвардійськими силами Росії (с. 189–221); 4.4. Інтернування, перший досвід діяльності в еміграції та завершення служби в Армії УНР (с. 221–245)), І. Хома ретроспективно розкрив участь у Першій світовій війні, перебування в російському полоні, втечу до Києва влітку 1917 р. та інтеграцію в українські державотворчі процеси. Також досліджено створення та командування військовою формацією Січових стрільців у складі українських армій у 1918–1919 рр., участь у двох війнах з більшовицькою Росією, війні з білогвардійцями, антигетьманському повстанні, забезпеченні правопорядку в Києві, перебування в таборі для інтернованих у Луцьку та спробу створити багатотисячне військове з'єднання з інтернованих і військовополонених весною-влітку 1920 р.

Зокрема, волонтерська та гуманітарна діяльність Є. Коновальця в Києві в другій половині 1917 р., після втечі з полону, вирізняються науковою новизною. Важливим джерельним здобутком є віднайдена особова справа Є. Коновальця як одного із членів гуманітарної організації. Гуманітарна робота в Галицько-Буковинському комітеті допомоги жертвам війни вивела його та колег на ініціативу створення добровольчої військової формації з українців, підданих Австро-Угорщині. Важливим акцентом є те, що робота в комітеті стала першим досвідом використання коштів від української еміграції в США та участі у створенні нової організації. І. Хома показав, що спочатку вони сподівались воювати за приєднання українських земель в Австро-Угорщині до УНР. Обрання Є. Коновальця командиром Січових стрільців було ініціативою особового складу куреня та демонструвало високий рівень авторитету, який очевидно був сформований ще напередодні Першої світової війни в молодіжному середовищі.

У розділі побіжно окреслено участь Січових стрільців у складі Армії УНР в першій більшовицько-українській війні. Натомість І. Хома намагається ретельно розкрити участь Є. Коновальця в реорганізації Січових стрільців у полк, діалог з різними національними середовищами щодо виконаного у першій війні з більшовиками обов'язку перед державою та спрогнозувати дії у майбутньому. Тут постає Є. Коновалець уже як військово-політичний діяч. Детально показано переговори про долю Січових стрільців після державного перевороту і приходу до влади П. Скоропадського та роль Д. Донцова в цій історії. Науковим відкриттям є факт того, що після тимчасового розформування Січових стрільців Є. Коновалець очолив основне політичне представництво українців австро-угорського підданства у Києві Головну раду галицьких, буковинських та угорських українців. Відображено співпрацю Є. Коновальця з Українським національним союзом під керівництвом В. Винниченка. Показано обставини, за яких Стрілецька рада погодилася взяти участь у антигетьманському повстанні. Ретельно відображено діалог та ситуацію в контексті якої Є. Коновалець та Стрілецька рада відмовились їхати до Львова, але долучились до організації добровольців.

Окремо авторська оптика спрямована на дослідження військово-адміністративної роботи Є. Коновальця у Києві (друга половина грудня 1918 р. – початок лютого 1919 р.). І. Хома показав становлення військового стану, заборону антидержавної агітації, запровадженні перейменування вулиць з російської на українську мову, ліквідації професійкових осередків тощо. У результаті ми бачимо, що в порівнянні з січнем 1918 р. Є. Коновальцеві вдалося не допустити жодного більшовицького повстання. Серед інших справ, у яких був задіяний Є. Коновалець, І. Хома показав участь в організації Акта Злуки, ініціативі з встановлення диктатури в УНР та командування Осадним корпусом, який реорганізували в Корпус Січових стрільців. Однак у силу розгортання другої більшовицько-української війни, відступу Армії УНР, дослідник демонструє, як Є. Коновалець поступово дистанціювався від впливу на військово-політичні процеси в УНР та зосередився на участі у війнах аж до 6 грудня 1919 р.

Далі увага І. Хоми прикута до інтернування і спроби створити нове військове з'єднання в Чехії для війни з більшовицькою Росією в 1920 р. У дисертації вдалося залучити джерельний матеріал, який показує цю роботу та причини невдачі цього проєкту. Наступним кроком став відхід Є. Коновальця від Армії УНР та робота над створенням нової, якоїсь, військової організації, без чіткого розуміння завдань. На цьому етапі – знову розрахунок на еміграцію в США.

У п'ятому розділі **«У пошуках нових форм та методів боротьби за відновлення української державності»** (с. 246–427), який складається з трьох підрозділів (5.1. Ідеї та проєкти продовження національно-визвольних змагань (с. 246–277), 5.2. Повернення до громадсько-політичної діяльності та керівництво Українською військовою організацією (с. 277–324), 5.3. Утворення та розгортання діяльності Організації українських націоналістів у еміграції (с. 324–427)) досліджено комунікацію Є. Коновальця з українськими військовими та політиками, участь у спробах об'єднання державних центрів УНР та ЗУНР, відносини з середовищем Є. Петрушевича, шлях до керівництва УВО, діяльність в УНТТІ і «Просвіті», виїзд в еміграцію та утвердження на чолі УВО за кордоном, контакти з еміграцією в США, роботу з об'єднання націоналістичних сил, створення Проводу українських націоналістів та ОУН, поїздки до США та Канади, міжнародну діяльність, співпрацю з Крайовим проводом УВО та ОУН, управління Проводом, проникнення у середовище ПУН радянських спецслужб та проживання в еміграції.

Важливим результатом дослідження є те, що робота над створенням військової організації була одним із напрямів активності Є. Коновальця. До інших ініціатив належала комунікація з різними українськими політиками, участь у Всеукраїнській національній раді у Відні, намагання об'єднатись з ветеранами УСС, заснування політичної організації «Молода Галичина», змагання за вплив на українців у Галичині з урядом ЗУНР, спроба зберегти Стрілецьку раду та інше. І тільки на цьому тлі показано, як Є. Коновалець повертається до Львова і через невдалі дії лідерів ВО, очолює цю організацію. Очевидною науковою новизною є його легальне життя у Львові, а саме

членство в УНТП, робота в «Просвіті», відновлення видання Літературно-наукового вісника та інше. І. Хома показує, що завдяки поєднанню діяльності в легальному та нелегальному національному житті, Є. Коновалець був ключовою постаттю української політики впродовж 1922 р.

Важливим напрацюванням є аналіз діяльності Є. Коновальця в еміграції після вимушеного виїзду в листопаді 1922 р. зі Львова. Зокрема, І. Хома показав змагання за ВО з керівництвом ЗУНР, діалог з різними націоналістичними силами, початок об'єднання та створення Проводу, переговори з Д. Донцовим, відносини з Литвою. Відзначив автор дисертації і коли ВО змінює назву на УВО.

Описаний процес створення ОУН є достатньо відомий в українській історіографії, але подальші події з утвердження та розбудови Проводу і ОУН загалом є науковою новизною. І. Хома показав, що в основі управлінських процесів були ті самі принципи, що і в попередніх структурах, тобто колективна участь. Якщо в Січових стрільцях була Стрілецька рада, в УВО Начальна команда, то в ОУН Провід. На думку дослідника, це було запорукою успіху та єдності організацій співзасновником яких виступив Є. Коновалець. Завдяки цій роботі бачимо характеристику Проводу, який був обмежений у фінансових та людських ресурсах, складності комунікації, через перебування членів у різних країнах Європи тощо. Акцентує І. Хома на відносинах із крайовим представництвом і завдяки яким діям вдалося не допустити розколу. Окремо доцільно відзначити матеріал, який розкриває ініціативи Є. Коновальця та Проводу на міжнародній арені. Йдеться про те, що у роботі показано декілька вдалих акцій в Лізі Націй та відносини з дипломатичними представництвами деяких держав.

Насамкінець зазначимо, що І. Хома добре зрозумів обставини завдяки яким радянським спецслужбам вдалось відірвати увагу Є. Коновальця від Проводу і ввести в середовище свого агента. У роботі зазначено, що амбіції декількох членів Проводу стосовно поширення діяльності на окуповані більшовиками українські землі не відповідали можливостям ОУН. Це також сприяло

проникненню радянських агентів до Проводу, які формували інформаційний простір потрібний ворогу, а також змозі організувати вбивство Є. Коновальця.

Основні результати дисертаційного дослідження і положення, які виносяться на захист, викладені у загальних висновках (с. 428–434), видаються достатньо аргументованими та переконливими, відповідають поставленим меті та завданням.

Відзначимо і належно структурований список використаних джерел і літератури (неопубліковані джерела, збірники документів і матеріалів, періодика, спогади, фотоматеріали, монографії, брошури, статті, повідомлення, тези). Важливе значення мають і дев'ять додатків, які зображають особисті речі Є. Коновальця, та дві таблиць, де систематизовано засідання Стрілецької ради, Ради старшин, Начальної команди та Проводу.

Водночас відзначаючи безсумнівні здобутки дисертанта в опрацюванні обраної теми, все ж слід висловити деякі зауваження і рекомендації.

1. Аналізуючи джерельний матеріал дослідник виокремив фотоматеріали, але це всього лиш три фотографії. При тому, І. Хома є одним із упорядників перевидання «Євген Коновалець та його доба», де поміщено ще з першого видання десятки фотографій, а також додані під час перевидання нові фото. Дивно, що на них немає посилання, хоча вважаємо їх особливо інформативними.

2. Гадаю доречно було б у другому розділі дисертації вказати офіційні назви трьох ворожих до УНР та ЗУНР армій, а саме більшовицької Росії, білогвардійської Росії та Польщі. Натомість автор просто вказує «більшовицькі війська», один раз «Червона армія» (с. 235), «білогвардійські сили Росії», «білогвардійські збройні формування», «польські війська».

3. Дещо не логічним виглядає опис участі Січових стрільців у першій більшовицько-українській війні, де здобувач зазначає, що більш детально з цим можна ознайомитись у його монографії (с. 150) та другій більшовицько-українській війні. Цю війну дослідник надмірно деталізував. Не заперечуємо, що це важливо, але можна було спрямувати до своєї монографії.

4. У деяких місцях подано факти, які композиційно не вписуються в текст. Зокрема, на с. 306 подано інформацію про поїздку мами Є. Коновальця за межі Польщі у вересні 1924 р. Однак ця інформація не має зв'язку з попереднім та наступним абзацами.

5. Очевидно дещо доповнили відомості про Є. Коновальця залучення матеріалів із Галузевого державного архіву Служби безпеки України та Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України.

Однак висловлені зауваження та побажання не ставлять під сумнів отримані наукові результати і можуть бути враховані в подальшій науковій роботі дисертанта.

Ретельне ознайомлення з рецензованою роботою дає змогу стверджувати, що дисертаційне дослідження І.Я. Хоми є самостійною і завершеною науковою працею, яка виконана на належному науковому рівні з використанням сучасних дослідницьких методів.

Дисертація І.Я. Хоми «Національно-державницька діяльність Євгена Коновальця» за структурою, змістом, новизною, обґрунтованістю наукових положень і висновків відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12–14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами), а її автор заслуговує присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри історії України та правознавства

Дрогобицького державного педагогічного

університету імені Івана Франка

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

